

Szent Bernát, a teológus

Ötven év kutatásának összefoglalása

A második világháború előtti teológia nem tulajdonított nagy jelentőséget Clairvaux-i Szent Bernát műveinek. A század első évtizedeiben kétféle teológiát ismertek, a „spekulatív” és a „pozitív” teológiát. Az első a kinyilatkoztatott hitigazságok filozófiai eszközökkel való feldolgozására törekedett, s ebben, a neoskolasztika által újra felfedezett Szent Tamást követve, az arisztotelészi bölceletet használta. A második a hitforrások történeti kutatását és értelmezését tűzte ki célul: a biblikus, patrisztikus és dogmatörténeti anyag kutatásával foglalkozott. Mindkét teológiai iskola kevés figyelmet szentelt Clairvaux-i Szent Bernátnak. Ha beszéltek róla, a skolasztika hívei hajlamosak voltak arra, hogy elmarasztalják. Hiszen avval, hogy „az új idők új dalait” — a skolasztika dialektikus módszerét — elővételező Abelárd ellen szállt síkra és a sens-i zsinaton kiharcolta elítélését, a haladás és fejlődés kerékkötőjének bizonyult. Műveinek egy része ugyan belekerült az egyházi köztudatba, de ez leginkább a Szűz Máriáról szóló bernáti szövegekről tudott. Aki más műveit is tanulmányozta, legtöbbször arra az álláspontra jutott, hogy a Szent Bernát-i írásművek legfeljebb a teológia „segédtudományait”, leginkább az ún. „theologia ascetico-mystica”-t, magyarul a „lelkiség teológiáját” érdekelhetik, a dogmatika vagy erkölcsstan számára azonban csak keveset mondanak.

Ezt a felfogást érdekes módon legelőször a Szent Tamás-i teológia egyik legkiválóbb modern kutatója, Étienne Gilson, vonta kétségbe. „Szent Bernát misztikus teológiája” címmel¹ megjelent művében Bernátot, mint a 12. század legragyogóbb gondolkodóját ábrázolja, akinek teológiai világát teljesen téves volna akár a kolostori reformmozgalmak, akár a mariológia témáira leszűkíteni. Gilson volt az első, aki rámutatott Szent Bernát és a 12. századi reneszánsz szoros kapcsolatára. Bernát gondolkodásában is az „ember” — annak természete, sorsa, lelki-testi mivoltának belső „szerkezete”, az ismeret és szabadság viszonya, az értelem és az akarat dialektikus összefüggése, a kegyelem és az akarat önrendelkezésének viszonya — kerül új módon az érdeklődés homlokterébe. Mégsem mondható egyértelműen, hogy az embert állítaná a gondolkodás középpontjába. Számára a legfontosabb kérdés mindig a bűnös, tékozló embernek Istenhez való visszatérése-hazatérése marad. A bernáti teológia minden mondatában az ember „hazavezetésének” feltételeit és módját vizsgálja — hol a közösség oldaláról az üdvösségtörténet keretében, hol az egyén részéről a személyes megtérés és megszentelődés szempontjából. Ahhoz azonban, hogy Bernát a maga lelki tanítását kifejthesse, azt az emberi lényt önmagában is ismernie kell, akinek felemelésével és méltóságának visszaadásával foglalkozik. Ez az érdeklődés készteti arra, hogy visszanyúljon nemcsak az ágostoni teológiához, de általában a szentatyák hosszú sorához, s az általuk már „megkeresztelt” platóni és sztoikus hagyományokhoz is. Írásaiban ismételtén visszatér a görög bölcelet hagyományában megőrzött delfi mondás: Gnóti seauton (ismerd meg magad), amely Szókratész óta a görög emberképben meghatározó fontosságú. Ezt a mondást Bernát mint a „görögök” bölcsességét idézi² Gilson ezért Bernátban a „keresztény szókratizmus” fontos képviselőjét látja, s a 12. században divatos De anima, az emberi lélekről szóló — traktátusok fontos indítékát a bernáti gondolatvilágban

fedez fel. Az önismeret azonban az ember lelki felemelkedésének csak a kiindulópontja. A célpont az istenismeret, amelyet Bernát az istenélmény és Istennel való egyesülés teljesebb fogalmaival, nem pusztán az értelem oldaláról közelít meg. Tanítása itt is óriási patrisztikus anyagból táplálkozik. A lelki egyesülés megértésében a legfontosabb fogalmakat két forrásból meríti: az egyik a görög atyák által kidolgozott istenképiség teológiája, a másik a platóni hagyományból származó ismeretelméleti elv, amely az ismeretet a hasonlóság — hasonulás metafizikai alapjához fűzi (cognitio per similitudinem). Mindezt Bernát elsősorban Origenész latinra fordított műveiből, Szent Ambrustól, Szent Ágostontól és, nem utolsósorban, nagyműveltségű barátjától, Saint-Thierry-i Vilmostól tanulta. A hagyományt viszont bámulatos önállósággal, átfogó látásmóddal és ragyogó latinsággal foglalta össze.

Gilson könyve csak a háború után, második kiadásban (1947) vonta magára a teológusok figyelmét. Alapvető változást Bernát értékelésében az 1953-as év hozott. Ekkor Szent Bernát halálának 800 éves évfordulóját ünnepelte Európa, s a Ciszterci Rend támogatásával teológiai emlékkongresszust rendeztek Dijon városában. A szervezést egy fiatal francia bencésre, Dom Jean Leclercq-re bízta³, akinek nem sokkal korábban jelent meg egy kis terjedelmű, de a maga nemében kiváló könyve Szent Bernátról.⁴ Leclercq az akkor kibontakozóban lévő francia teológiai megújulás („la nouvelle théologie”) legnagyobb alakjait bírta rá, hogy Bernát teológiai tanítását egy-egy téma szempontjából átvizsgálják. Minden előadóval megígértette, hogy Szent Bernát minden fennmaradt művét latin eredetiben elolvassák. A feladat nem volt csekély — a Patrologia Latina két vaskos kötetét⁵ kellett feldolgozniuk — de megérte a fáradságot: az eredeti szövegekből bőveges anyag patakzott. Ennek alapján a szakirodalomban meghonosodott s elfakult klisék helyébe egy valóban megújult és hiteles Szent Bernát-kép lépett.

A dijoni kongresszus anyagát egy év múlva kiadták.⁶ A gyűjtemény legkiemelkedőbb darabja Yves Congar műve volt Szent Bernát egyháztanáról. Mindaddig azt sem nagyon tudtuk, hogy Bernát műveiben „ecclesiologia” rejlik,⁷ most kiderült, hogy egyháztana gazdag, érdekes és főképp, hogy a modern teológiai megújulás számára rendkívül tanulságos. A kötet további meglepetései közé tartozott Jean Daniélou előadása, amely azt bizonyította, hogy Szent Bernát fontos és értékes görög patrisztikus anyagot hagyományozott át az utókorra, amit elsősorban Origenész latinul fennmaradt műveiből, de talán Ambrustól, Nagy Szent Gergelytől, és közvetve vagy közvetlenül, Joannes Scotus Eriugenától merített. Az utóbbi szerző a 10. század egyik magányos nagysága, aki Nisszai Gergelyt fordította latinra, és műveit, ha Bernát maga nem is, de barátja, St.-Thierry-i Vilmos bizonyára ismerte. A clairvaux-i kolostor magányába visszavonult Bernát e cikk fényében mindenesetre mint a kor legtájékozottabb teológusainak egyike lép elénk. A kötet részletes ismertetése nem feladatunk. Legfontosabb fejezetei között azonban meg kell említenünk az azóta kissé elfelejtett dogmatikus, Jean Mouroux írását a „Keresztény tapasztalatról Szent Bernát beszédeiben”, Henri Barré kitűnő, történeti összefüggésekben gazdag cikkét Bernát mariológiájáról, Déchanet úttörő előadását Szent Bernát bölcséleti forrásairól és Philippe Delhaye ugyancsak hézagpótló művét az önismeret és a lelkiismeret viszonyáról a bernáti erkölcs- és embertanban. Jó tudni, hogy a kongresszuson egy kiváló magyar előadó is szerepelt: *Ivánka Endre* — az idő tájt grazi egyetemi tanár —, aki a „lélek szerkezetének” Szent Bernát-i tanát foglalta össze.

Nem kétséges, hogy a dijoni ünnepségek során Szent Bernát, elsősorban a francia teológia megújulásától kísérvé, „díszmenetben” vonult be a modern katolikus teológiai köztudatba. Teológiájának további méltatása elsősorban Jean Leclercq nevéhez fűződik, aki már a dijoni gyűlés megnyitó előadásában Bernát gondolatvilágát a teológiának egy új — általa megfogalmazott és kifejtett — válfajához, az ún. „monasztikus teológiához” kapcsolta. Leclercq szerint a 12. században kétféle teológiai módszer ki-

bontakozását figyelhetjük meg. Míg a városokban, elsősorban a katedrálisok iskoláiban, majd hamarosan az egyetemeken, a skolasztikus teológia alakul ki, a kolostorokban egy másféle társadalmi és lelki háttérre támaszkodva, másféle igények kielégítésére és másféle módszerek használatával a világtól elvonuló „monachusok” teológiája virágzik. Míg a skolasztikát a racionális megismerés keresése, az elhatárolt fogalmak kidolgozása és a rendszerezés jellemzi, a monostorok teológiájában döntő szerepet kap az élményszerű megismerés, az „introspekció”, az intuitív önismeret és a lelki élet tudatosításának folyamata. A kétféle teológia nemcsak a „hallgatóság” (illetőleg az olvasók) és a módszer tekintetében különbözik, de különböző irodalmi műfajokban is fejeződik ki. A skolasztikában az uralkodó irodalmi forma az iskolás „quaestio”, azaz a logikai eszközökkel feldolgozott elméleti kérdés, amely azután teológiai tételek megfogalmazásához, összegyűjtéséhez, s végül a „szentenciás könyvek” (liber sententiarum) és teológiai tankönyvek, vagy „summák” megalkotásához vezet. A monasztikus teológia kedvelt irodalmi formája a kolostori közösség számára előadott szentbeszéd, a „sermo”. Ez gyakran csak irodalmi keret. Szent Bernát esetében is a ránk maradt beszédek nagy része olvasásra szánt. Így például 86 beszéde az Énekek énekéről, vagy négy híres homíliája az Angyali Üdvözletről nem valódi prédikációkat tartalmaz, hanem már eredetileg is a szó szoros értelmében *írásma*.⁸ Kedvelt műfaja még a kolostori teológiának a szerzetesek egymásnak vagy kívülállóknak szánt levele, az *epistula*, amely persze ismét igen gyakran csak irodalmi keretül szolgál, mert a levél is sokszor a széles nyilvánosság számára készül. Szent Bernáttól rendkívül nagyszámú — több mint ötszáz — hiteles levél maradt fenn, főképp azért, mert legtöbbször ilyen „nyílt levél” volt, amelyet másoltak és terjesztettek. A monasztikus „traktátus” viszont forma szerint is írásos mű; a lelkiség⁹ vagy a kolostori életforma¹⁰ valamilyen kérdését dolgozza fel, de azért szólhat bármiféle egyházi vagy teológiai témáról is.¹¹

Leclercq a monasztikus teológia jellemzésében figyelmét elsősorban a módszerre összpontosította. A biblikus és patrisztikus források gazdag használatát, a liturgikus szövegek fontosságát, az életközelséget, a személyes ihletettség szubjektív vonásait élesen elhatárolta a korai skolasztika tárgyilagos, racionalista jellegétől. Erre nemcsak Bernát műveinek tanulmányozása készítette. Az ötvenes évek katolikus szellemi életét főként Franciaországban az egzisztencializmus nagy alakjai tartották bűvöletükben; sokan úgy gondolták, hogy Szent Ágostontól Szent Bernáton át Gabriel Marcelig egy keresztény egzisztencializmus felépítése volna a teológiai megújulás legfontosabb programja. Így aztán a Leclercq által bemutatott „théologie monastique” valóban lelkes fogadtatásra talált: „bombasikerként” robbant. A dijoni kongresszus után két évvel megjelent Leclercq átfogó könyve a monasztikus teológia fő alakjairól: *L'amour des lettres et le désir de Dieu* (Az irodalom szeretete és az Isten utáni vágy). E könyv központi alakja — mint a kolostori teológia legjellegzetesebb és legsikeresebb képviselője — maga Szent Bernát, ám mellette felsorakozik a 11. és 12. század kolostori íróinak hosszú sora: Damiáni Szent Péter, Petrus Venerabilis, Saint-Thierry-i Vilmos, Rielvaux-i Elréd, Boldog Izsák stelli apát, és sokan mások. Mert nevek és kéziratok felfedezésében nem volt hiány. 1955 és 1970 között a kolostori írók tucatjai lépnek ki az eltűnt idő homályából. Az ez ideig patológiára „profilírozott” tudományos kiadások (elsősorban a francia *Sources chrétiennes* és a belga *Corpus Christianorum*) középkori alsorozatot indítanak, ahol Nagy Szent Gergelytől a 14. századi misztikus szerzőkig mindenkinek megpróbálnak helyet biztosítani. Leclercq Rómában a Sant Anselmo egyetemen, majd a Gregorinán professzori állást vállal. Doktori értekezések egész sora íródik a „monasztikus teológia” nagy alakjairól¹². Ez természetesen Szent Bernátot továbbra is a kutatás központjában tartja. Leclercq még az ötvenes években elindítja a Szent Bernát-i életmű kritikai kiadását, amely végül is 1977-re befejeződik. A dijoni kongresszust követő évek utolsó jelentős alkotása Bernátról a II. Vatikáni Zsinaton fellépő

nagy teológusok egyike, Henri de Lubac tollából származik. Négykötetes műve a középkori egzegézisről¹³ Bernátnak megadja az őt megillető helyet, és elsőnek húzza meg biztos kézzel a teológiai tradíciónak azt a vonalát, amelynek képviselőjében és továbbvitelében Szent Bernát teológiájának döntő szerepe volt: Origenész — Nagy Szent Gerely — Szent Bernát; e három szerző között mély lelki és szellemi rokonság van. Mindhármuk teológiáját jellemzi az emberi lélek vizsgálatára irányuló különleges érdeklődés, a Biblia szövegével való bensőséges kapcsolat és az Istennel való egyesülés élményének tematikus fontossága. Ebben a műben De Lubac messze túllép a Leclercq által felvázolt kereteken: ő az első, aki majdnem tíz évvel a dijoni kongresszus után Szent Bernátot nem pusztán a „monasztikus teológia” gyorsan fakuló kliséi szerint, hanem az egyetemes teológiatörténet keretén belül mint kiváló és fontos teológust ismeri el.

Evvvel azonban sajnálatos módon Szent Bernát és a vele kapcsolatos „monasztikus teológia” felfedezésének első nagy kísérlete be is fejeződik. A Zsinat után pár éven belül kiderül, hogy a francia teológiai megújulás nem képes a várakozásnak eleget tenni, egy évtized múlva már Karl Rahner sem elég haladó, Hans Urs von Balthasar és De Lubac pedig kifejezetten „konzervatív” címkét kapva besorolhatnánk a múlt nagyjai közé. A dolgok ilyen fordulata általában, de a Bernát-kutatás szempontjából különösen nem mondható szerencsésnek. Leclercq megállapításai az úgynevezett „monasztikus teológiáról” sosem nyertek kritikai értékelést. Hiányosságai ezért csak most kezdenek előtűnni. Főleg három pontban szorul kiegészítésre az a kép, amit Leclercq felvázolt. Először is a „monasztikus teológia” és a skolasztika igazában nem voltak kortársak. Bernát idejében még a skolasztika gyermekcipőben jár, Abelárd nem a korai skolasztika jellegzetes alakja, hanem a görög források nyomán újra felfedezett dialektika, s egy koraérett racionalizmus tévútra jutott képviselője. Bernát két nagy barátja és szellemi ösztönzője, St.-Thierry-i Vilmos és Champeaux-i Vilmos (az a püspök, aki Bernátot pappá és apáttá szentelte), éppen olyan joggal tekinthetők a skolasztika előfutárainak, mint Abelárd, csak éppen az ő racionalista tévedéseiben és túlzott individualizmusában nem osztoztak. Nem helyes tehát két egymást inkább felváltó, mintsem egyidejű szellemi áramlatot párhuzamba állítani. Az iskolák és a kolostorok teológiájának viszonya sokkal bonyolultabb folyamatba ágyazódott, hiszen az egyetemek kifejlődésének idejére a kolostorok lakói is a skolasztikát művelték. A 13. században a ciszterciek tanulmányi házat alapítanak Párizstól kezdve Franciaország minden valamirevaló egyetemi városában.¹⁴ A másik ellenvetés a fentiekből következik: Bernát a bölcséletnek nemcsak nem ellenzője, de komoly művelője is. Boëthiust éppen olyan jól ismeri, mint bármely kortársa, a fogalmi distinkciók és a rendszerezés módszereit alkalomadtán éppen úgy használja mint bárki más, legfeljebb abban van különbség, hogy a bölcséletet mindig teológiai összefüggésekben műveli.¹⁵ Más „monasztikus teológusok” esetében még tovább kell mennünk. Stellai Izsák monasztikus „sermók”-ba ágyazott metafizikai elmélkedései a korai skolasztika legjobbjaiával vetekednek; ugyanez mondható St.-Thierry Vilmos számos „monasztikus” traktátusáról. De talán a harmadik pont a legfontosabb. Leclercq felfogásában ugyanis valószínűleg a legveszélyesebb torzítást az a feltételezés szüli, hogy a „monasztikus teológia” csak a kolostorok lakóinak igényeit tartotta szem előtt és pusztán a kolostori élet „élményeire” támaszkodott. Ezt számos tény cáfolja. Bernát teológiáját főként leveleiben fejtette ki, mely levelek a kor társadalmának minden rétegéhez szólnak. A szerzetesek mellett pápák, kardinálisok, világi uralkodók, püspökök és kanonokok hosszú sorát találjuk, sőt az asszonyok, anyák és hitvesek is szép számban kapnak oktatást Bernát „monasztikus” teológiájából. Hozzá kell tennünk, nemcsak maga Bernát alkalmazta teológiai elgondolásait a kor legkülönbözőbb egyházi, társadalmi, politikai vagy személyes problémáinak megoldására, hanem — éppen Bernát ösztönzésére — a monachusok százaiból lett püspökök, érsekek,

bíborosok, pápai legátusok is — sőt III. Jenő pápa személyében egy közülük való pápa is. Bernát úgy gondolta, hogy a kolostorokban szerzett teológiai képzéssel az egész Egyház gondjaiban eligazodást nyerhet. Valójában ezeket a 12. századi kolostorokat, amelyek a „monasztikus teológiát” ápolták, nem szabad a romantika vagy a neoromantika kontemplatív eszményei szerint elképzelnünk. Itt a monasztikus élet nem szűkítette le a teológiai gondolkodás távlatait; ezek a monachusok nem úgy hagyták el a világot, hogy elidegenedtek volna az Egyháztól, a társadalom vagy akár a kultúra egészétől. Hogy e pontban ellentmondások rejlenek, aligha vitatható. Ám e paradoxonok a kereszténység természetéből fakadnak. Minden hittételünk végső soron utalást tartalmaz a megtestesülés és a kereszt, valamint a végső dolgok belső feszültségétől duzzadó teológiájára, amely a világ elhagyását és megmentését, megvetését és megváltását mindig együtt és egyszerre követeli.

A Zsinatot követő egyházi légkörben Szent Bernát teológiájának kutatása nem áll meg, csak lelassul, és — sajnálatos módon — értékben és fontosságban csökken. Az új helyzetet jellemzi az 1974-es Bernát-kongresszus Firenzében.¹⁶ Ezúttal szenttéavatásának 800 éves évfordulójára hívnak össze egy kongresszust. Most is, mint 21 évvel korábban Dijonban, Jean Leclercq a legfontosabb személy. Már nem szervez, csak „elnököl” és mint a monasztikus teológia nagymúltú ismerőjét bizonyos „hódolat” légkörre veszi körül. Előadása azonban nem teológiai kérdéseket tárgyal, hanem a „lélektani módszer” alkalmazásával akarja feltérképezni Szent Bernát belső életét.¹⁷ A hallgatóság lelkesedése lohadni kezd, mielőtt Leclercq boncolgatni kezdi Bernát elfojtott agresszióját, a személyes kapcsolataiban felfedezhető „posszesszív” tulajdonságokat, s az egyéniségében jelentkező lélektani ellentmondásokat. A legtöbb résztvevő úgy érzi, hogy a nagy Bernát-szakértő most olyasmin mesterkedik, amihez szakképzettséget sosem szerzett. Főleg az életszentség ilyen pszichológiai módszerekkel való „felmérése” tűnik kérdésesnek. A hallgatóság nem egy idősebb (pap) -tagja nehezen túrtörtéti magát; ám az előadások zömét történészek szolgáltatják (Giles Constable, Adriaan Bredero, Nikolaus Häring, Piero Zerbi), akiknek felfogása jelentősen eltér egymástól. Az mindenesetre közös vonásuk, hogy előadásaikban elsősorban Bernát életének és működésének eseménytörténetét ismertetik, Bernát teológiája és egyáltalán Bernát aktualitása, egyéniségének „kiértékelése” nem nagyon érdekli őket. Ezek az egyetemi tanárok az utolsó évtizedek történettudományát képviselik, és pedig igen magas fokon. Munkásságuk az 1953-ban elindult Bernát-kutatás hosszú idő alatt megérlelt gyümölcse: ekkora szakértelem azelőtt sosem irányult Bernát életútjának feldolgozására. Csupán a holland történész, Bredero, próbál „összefogni” Leclercq-rel, hogy Bernátot mint szentet „emberközelségbe hozza”, „kiértékelje” — de valójában kétségbe vonja, sőt „lefokozza”.¹⁸ Így azután alig van valaki, aki felismerné Leclercq új arcának igazi értelmét: ő, aki 1953-ban a monasztikus teológiát „felfedezte” (feltalálta?), mert tudta, hogy a kor egy új teológiai eszményképet keres, amely biblikus-patrisztikus-liturgikus és főképp egzisztencialista módon létszerű, most ismét biztos érzékkel tapint arra, hogy a kor izlése a pszichológia felé fordult és a teológiában is ez az érdeklődés fogja mindenki figyelmét előbb-utóbb magára vonni. Leclercq „elszigetelődése” tehát mindenképpen téves benyomás. A „régiek” (ötvenes-hatvanas évek) programjának szellemében csak egyetlen előadás foglalkozik Szent Bernát teológiájával: e sorok írója megkísérli felvázolni Szent Bernátot az Isten megismeréséről vallott nézeteit.¹⁹ A kongresszus záróelőadása erre a jelenségre külön kitér.²⁰

A kongresszuson azonban egy egészen új jelenség is érzékelhető volt. Olasz egyetemi tanárok Bernát „kultúrtörténeti” szerepéről, a bernáti és ciszterci lelkiség számukra és általában a modern kor számára fontos mondanivalójáról beszélnek. Angiola Maria Romanini, a római egyetem művészettörténésze a ciszterci építészet esztétikai kérdéseit feszegetve, annak teológiai alapjairól szól.²¹ A kérdések laikusoktól erednek,

akiknek nagy része a szünetekben rendkívüli érdeklődéssel próbál ismereteket szerezni Szent Bernát teológiájáról. Egy 28 éves olasz diák, az olasz Actio Catholica egyetemi tagozatának országos titkára, órák hosszat teszi fel kérdéseit Bernát egzegéziséről. Főleg a Máté-evangélium használata érdekli Szent Bernát azon beszéd sorozatában, amelyet a 90. (*Qui habitat*) zsolnárról tartott. Erről ír disszertációt, amikor már a papnövendékek közt szinte senki sincs, akit ilyen kérdések foglalkoztatnak. Az egyetemi diákság soraiban — ismét az új idők jeleként — ázsiaiak és afrikaiak is jelen vannak: például a koreai I Deug Su, aki majd öt évvel később Bernátnak az alázat fokairól szóló művéhez ír kiváló olasz nyelvű bevezetést.

Amit Firenzében 1974-ben tapasztaltunk, az egyházi kultúrának az egész világban végbemenő változásait tükrözte. Hasonló jelenségek mutatkoztak Amerikában is. Egy állami egyetemén (West Michigan University, Kalamazoo) központ alakult a ciszterci szerzők és a ciszterci lelkiség tanulmányozására (*Institute of Cistercian Studies*). Bár az alapítók között néhány trappista is található (ez is új jelenség: trappisták mint egyetemi előadók!), a vezetők igazában világiak, s az évi rendezvények résztvevői szinte kizárólag egyetemi hallgatók. A hetvenes években Amerikában megkezdődik Szent Bernát összes műveinek angolra fordítása. Az első kötetek meglehetősen gyengék: a fordítók kevéssé felkészült, a középkori latinban alig jártas trappista atyák vagy apácák. De a színvonal javul: 1985-ben a kalamazoo-i Ciszterci Tanulmányi Intézet vezetője, Dr. Rosanne Elder (világi nő) Bernát legnehezebb latinsággal megírt művét (De consideratione) már elismerésre méltó pontossággal fordítja. A műhöz írt bevezetés is kiváló. A dallasi katolikus egyetemen „Contemplative Studies” névvel intézmény létesül: ennek igazgatását sem a szomszédos ciszterci apátságra bízják, hanem a történelmi tanszék egyik világi tagját, John Sommerfeldtet kéri fel vezetésére, aki elsősorban Szent Bernát lelkiségét tanulmányozza. A hetvenes évek végére ez az irányzat általánossá válik: sürgőssé válik Szent Bernát műveinek lefordítása a nagy nyugati nyelvekre. Olaszországban egy alapítvány létesül, amelynek pénzéből a nyolcvanas évek közepére az „olasz Szent Bernát” első két kötete ragyogó kiállításban meg is jelenik. Német nyelvterületen a Ciszterci Rend kezdeményezésére hasonló munka indul el: a fordítók és a bevezetések szerzői ezúttal nagy számban egyháziak, elsősorban ciszterciek. A munka stílusa azonban új: 1985-ben ciszterci szerzetesek és szerzetesnők egy csoportja — 850 éves történelmük során talán először — összeül Stams-ban (Tírol), hogy Szent Bernát németre fordítását már a traktátusok fordításának kéziratáival a kezükben megtárgyalják.

Ahogy közeledett az 1990-es jubileumi év, Bernát születésének 900 éves évfordulója, a Szent szellemi és lelki öröksége iránti érdeklődés újra lánggra lobbant. A teológiai témák ugyan továbbra is háttérbe szorultak, ugyanakkor két új — és rendkívül biztató — jelenség mutatkozott. Az egyik: mind a laikusok, mind a szerzetesek — főképp a ciszterciek és trappisták — részéről rendkívül erőssé vált az érdeklődés a bernáti lelkiség, mondhatnánk a bernáti „lelki iskola” iránt. 1990 szeptemberében a ciszterciek és trappisták közös rendezésében kongresszus készül Rómában, amelynek kizárólagos témája ez a bernáti lelkiség. Másutt a jubileumi ünnepek programja köré történettudományi (főképpen kultúrtörténeti) irányú rendezvényekre készülnek. Egy eddig alig ismert szempont is kezd a felszínre törni, amely előbb-utóbb ismét szükségessé teszi majd Szent Bernát teológiájának további kutatását. Mióta Szent Bernát tanulmányozásában a franciák vezető szerepe megszűnt, vagy legalábbis jelentősen lecsökkent, és a bibliográfiában az angol, holland, skandináv és német nevek sűrűsödnek, egyre többet hallani és olvasni arról, hogy Bernát Luthernek — sőt Kálvinnak is — kedvenc olvasmánya volt. Az utóbbi időben már az a kérdés is felmerült, hogy Luther személyes teológiai fejlődésében fontos szerepet játszottak Bernát egyes művei?²² A megigazulás lutheri tanának közvetlen előzménye esetleg nem Szent Agoston szövege-

iben, hanem Bernátnál keresendő, aki a Római levél egyes verseit igen gyakran és mindig az isteni kegyelem szuverén fölségének hangsúlyozásával értelmezte. Az is köz tudott, hogy a középkorban Bernátnál bátrabban és hozzáértőbben senki sem bírálta a pápai udvar visszaéléseit, s ezért a 15—16. században mind a katolikus reformmozgalmak, mind a protestáns reformátorok gyakran hivatkoztak őrá és főleg III. Jenő pápa számára írt utolsó nagy művére (Az elmélkedésről). Minthogy Szent Bernátot VIII. Pius pápa hivatalosan is „egyháztanítóvá” tette, ortodoxiáját aligha lehet kétségbe vonni, akár a megigazulás, akár a pápa fölségének kérdésében. Nyilvánvaló tehát, hogy Bernát tanainak tárgyilagos feldolgozása az ökuménikus mozgalomnak is komoly javára szolgálhat.

Helyénvaló, hogy pár szót szóljunk a Szent Bernátról szóló magyar nyelvű művekről. A 19. század legvégén Szent Bernát egyik legjobb modern életrajza magyar nyelven íródott a ciszterci Piszter Imre tollából.²³ Azonban egy évvel korábban készült el Vacandard azonos témájú francia nyelvű nagy műve, mely „klasszikus Bernát-életrajz” lett, és így Piszter könyvének idegen nyelvekre való fordítását feleslegessé tette. Később Bernát híres traktátusa az istenszeretetről (*De diligendo Deo*) a nagynevű zirci novíciusmester, Dombi Márk szép fordításában közkinccse lett a magyar nyelvű lelki irodalomnak. A II. világháború küszöbén Golenszky Kandid jelentetett meg egy igen rövid de nagy sikerű Bernát-antológiát *Evezz a mélyre!* címmel. A háború után aztán Szent Bernát hosszú időre „megnémult”. Golenszky Kandid ugyan tovább folytatta Szent Bernát teológiai gondolatainak antológiaszerű feldolgozását, de műve csak halála után jelenhetett meg.²⁴ Sajnos ez a posztumusz kötet a szemelvények összeötvözése miatt teológiai szempontból nem mondható szerencsésnek.²⁵ Fontos szerepet tölt be Szent Bernát gondolatvilágának magyar nyelvű megszólaltatásában Naszályi Emil. O. Cist. *Csúcsok és szakadékok* (Bp., 1982) című könyve. Mint szubjektív ihletésű munka („egy életnek az összefoglalása” — mondja a bevezetés első mondata) műfajából egyaránt következik szuggesztív ereje és szakteológiai fogyatékosága; az utóbbihoz feltételezhetően hozzájárul az is, hogy a magyar szellemi élet az elmúlt negyven év nyugati szakirodalmával és teológiai fejlődésével csak nagy nehézségek árán, és hézagosan tudott kapcsolatban maradni. De azért is nehezen illeszthető be az elmúlt évtizedek hasonló tárgyú irodalmába, mert Bernát művein és a szentírási helyek azonosításán kívül semmiféle bibliográfiai utalást vagy jegyzetet nem tartalmaz. Nagy érdeme azonban, hogy Bernát szintetikus gondolkodásának tudatában készült, s ennek felismerésére és további kidolgozására serkenti az olvasót.

Úgy tűnik, hogy ma a legfőbb feladat Bernát összes műveinek szakszerű lefordítása volna.²⁶ Ezt azonban nem lehet pusztán latin szótárral/nyelvtannal végrehajtani. Jean Leclercq alapvető kritikai cikkeinek ismerete éppen olyan fontos, mint a bernáti teológiát és lelkiséget tárgyaló modern irodalom feldolgozása, ami nélkül a szövegek igazi mondanivalója a fordító elől rejtve marad. A mai olvasó számára ugyanakkor részletes útbaigazítás szükséges; olyan bevezetések és jegyzetek, amelyek egy-egy szöveg vagy téma korabeli összefüggéseire rámutatnak, sőt a szövegben rejlő tartalmi gazdagságot a mai teológiai és lelki irodalom szempontjainak figyelembevételével érthetővé teszik.

JEGYZETEK

1 La théologie mystique de saint Bernard, Paris, 1933; (1947 2.). 2 „Illud Graecorum, scire meipsum” Super Cantica 23,9 (Sancti Bernadi Opera Omnia, ed. Ch. Talbot, J. Leclercq, H. Rochais, Roma, Editiones Cistercienses, I,144). Abelárd egyik könyvének címe Scito teipsum volt, amelyre Szent Bernát Abelárd tévedéseiről szóló egyik levelében kifejezetten utal: Epistola 190,26 (Opera Omnia VIII, 40). Erről a mondásról egy helyen Bernát úgy beszél, mint, ami az „égből pottyant” (de caelo cecidit), s valóban az antik legenda ilyen

természetfeletti eredetet tulajdonított neki: vö. De diversis 40,3; Opera omnia VI-1, 243). **3** Leclercq francia születésű, de a luxemburgi Clervaux (semmi köze Szent Bernát Clairvaux-jához!) apátság tagja, ahol ma is él. **4** Saint Bernard mystique, Paris, 1948. **5** PL 182 és 183. **6** Saint Bernard théologien: Analecta S. Ordinis Cisterciensis IX (1953) 3—4. **7** Congar cikkének „előfutára”, hat évvel korábban jelent meg, de csak Bernát „egyházfogalmával” foglalkozott: K. Kilga, „Der Kirchenbergriff des hl. Bernhards von Clairvaux”: Cistercienser-Chronik 54 (1947) 46—64; 149—179; 253—271; 55 (1948) 39—55; 88—114; 156—184. **8** Ez a tény a szakirodalmon kívül kevésbé ismert, pedig pl. a négy „sermo” az Angyali Üdvözletről előszavában világosan kimondja: „Scribere mihi ...devotio iubet...” (A vallásos buzgóság írni készített...) Természetesen Szent Bernát beszédeinek tetemes része azért valóban előadott prédikációkból fakad, egyes esetekben azok vázlatát vagy mások által lejegyzett összefoglalását tartalmazza. A kérdést Jean Leclercq írásaiban többször is tárgyalta, bár a sermók nagy részének eredete még nem tisztázott. Vö. „Sur la genèse des sermons de saint Bernard”: Études sur saint Bernard: Anal. O. Cist. IX, 1—2 (1953) 45—82. „Les Sermons sur les Cantiques ont-ils été prononcés”: Recueil d'études sur saint Bernard et ses écrits I (1961) 193—212. „Sur le caractère littéraire des sermons de saint Bernard”: Ibid. III. (1969) 162—210. **9** Ilyen Bernátnak az alázat fokairól („De gradibus humilitatis”) vagy az istenszeretetről („De diligendo Deo”) írott műve. **10** Bernát művei közül ide tartozik a „De praecepto et dispensatione” (Parancs és felmentés), amely a monasztikus fogadalmak, a kolostorváltoztatás valamint a fogadalmak alóli feloldozás problémájáról szól. **11** „De gratia et libero arbitrio” (A kegyelem és a szabadakarat) — Szent Bernát egyik legtechnikusabb elméleti műve, míg a „De Consideratione” (Az elmélkedésről) elsősorban az Egyház problémáit taglalja és a pápaság eszményét próbálja felvázolni. **12** Itt kezdődik e sorok írójának részvétele Szent Bernát teológiájának tanulmányozásában. 1959-ben hallgattam Leclercq előadásait először, végül is nála doktoráltam 1962-ben. Disszertációm 1964-ben az ő előszavával jelent meg: L'inspiration de l'Écriture Sainte dans la théologie de saint Bernard, (Studia Anselmiana, 53) Roma, 1964. **13** Exégese médiévale, Paris, 1959—1963. **14** Clairvaux, Bernát monostora, már 1227-ben házat vásárolt Párizsban erre a célra. Vö. L. Lékai, The Cistercians, Ideal and reality, Kent (Ohio), 1977, 77—90. **15** Megtévészítő e pontban az a tény, hogy Bernát nemegyszer a „világ bölcseit” vagy a filozófiát szembeállítja az istenkerelesséssel és az igazi, krisztusi bölcsességgel. E témák azonban — főleg szent Jeromos örökségként — közzismert toposzként újra és újra felmerülnek a korabeli irodalomban, s nem az antik bölcsélet elvetésével egyenlők. **16** A kongresszus anyagát az *Editiones Cistercienses* adta ki: Studi su San Bernardo di Chiaravalle nell'ottavo centenario della canonizzazione (Certosa di Firenze 6—9 novembre 1974), Roma, 1975. **17** „Psicologia e vita spirituale in San Bernardo”: Ibid. 215—243. **18** „San Bernardo: correlazione tra fenomeno cultico e storico”: Ibid. 23—48. **19** „La conoscenza di Dio nella teologia di San Bernardo”: Ibid. 201—214. **20** Policarpo Zakar, „Discorso di chiusura”: Ibid. 307. **21** „Le abbazie fondate da San Bernardo in Italia e l'architettura cistercense primitiva”: Ibid. 281—303. **22** *De consideratione, De gratia et libero arbitrio* és egyes beszédek, főleg a Gyümölcsöltő Boldogasszony ünnepére készült első beszéd. **23** Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei, Budapest, 1899. **24** Lángolj és világíts, Budapest, 1978. **25** A szerző, vagy talán inkább a kiadó, minden jel szerint egy cédulakatalógust gépelt egybe, amely így a legkülönbélebb, téma szerinti csoportosított de eredetileg össze nem tartozó szövegtöredéket folytatólagos szövegbe sűríti össze. Egyrészt a referenciák mellőzése (az idézőjelek hiányának), másrészt a jelölés nélküli (ám sokszor kiadós) betoldások következtében nem lehet megállapítani, hogy egy címszó alatt mennyi az eredeti bernáti szöveg és hol van betoldva a kiadó-szerkesztő parafrázisa. Ma már létezik ugyan egy teljes Bernát-koncordancia (Thesaurus Sancti Bernardi Claraevalensis, curante CETEDOC, Corpus Christianorum, Brepols, 1987, kiadója Paul Tombeur), amelynek segítségével ez a mű „felfejthető” volna és elnyerhetné a helyes antológiai formát, de a munka elvégzése rendkívül sok időt venne igénybe. **26** Ennek elindítását kíséreltem meg a Prugg Verlag által kiadott Ciszterci lelkiség c. könyvecskében (Eisenstadt, 1982.), mely Bernát egyik traktátussá kibővített beszédét tartalmazza: „Szent Bernát beszéde a párizsi fiatalokhoz a megtérésről” (*De Conversione ad clericos*).